

A NAGY HÁBORÚ

Csatornaásás és borbélyműhely

Daniss Győző

Orosz hadifoglyok is robotoltak Budapesten az első világháború éveiben. Minden hadsereg örül annak, ha a vele szemben állók élőereje gyengül, mert katonáik elestek, megsebesültek – vagy sikerült fogságba ejteni őket. Hogy aztán megdolgozzanak a rabkenyérért.

Csatornát építenek a Villányi úton (1915)

Az újságok versengve adták hírül a hadijelentéseket: győztünk és győztünk és győztünk, az ellenség rengeteg halottat és temérdek hadianyagot vesztett, itt és itt ennyi meg ennyi foglyot ejtettünk. A Magyar Hírlap (1914. szeptember 1.) büszkén írta: „Tömegével, olyan számban kapjuk az orosz foglyokat, hogy más időkben ennyi lefegyverzett fogoly az egész ellenség teljes lefegyverzését jelentené.” Alig volt nap, hogy egy vagy több lapban ne jelent volna meg tudósítás sok százas, több ezres fogolyvonatok Budapestre érkezéséről s továbbindulásukról a főképpen dunántúli táborok felé.

A „nagy háború” négy esztendeje alatt összesen körülbelül félmillió – főképpen orosz – fogoly került Magyarországra fennhatóság alá. Az nagyon gyorsan kiderült, hogy már az első csoportok elhelyezése, ellátása is gondot okoz. Egy mindent mindenkinél jobban tudó „Kávéházi Konrád” azzal fontoskodott hallgatóságának, hogy bizonyosan

tudja a háború végkimenetelét: „győzni fog az orosz, mert a rengeteg hadifogoly ellátása tönkre fogja tenni az országunkat”.

A hiányzók helyett

A hadvezetés a tiszteknek viszonylag könnyen szerezhetett fedelet a fejük fölé, ám a legénység tízezreit hirtelenében nemigen tudta elhelyezni. A kijelölt táborok ideiglenes, majd állandóbb barakkjainak többségét magukkal a foglyokkal építették föl. Az 1915-ös tavasztól pedig élelmiszerellátásukban is számoltak a velük műveltetett földeknek, a táborok állattartó telepeinek a termékeivel.

Részben a hadifoglyokéval próbálták pótolni a frontra küldött magyar százazrek kiesett munkaerejét is. A belügyminiszter már 1914 novemberében elrendelte, hogy különféle vállalkozások a munkáshiány miatt foglyokat „bérelhetnek”. Igaz, eleinte csak legalább kétszázas csoportokat,

százanként tíz ór és egy altiszt felügyeletével. Később már nem ragaszkodtak ehhez a létszámhoz. A foglyok munkába állítása ugyanis számukra újabb haszonnal járt. A „bérbe adottak” élelemmel, valamilyen lakással, részben pedig ruhával való ellátása már nem a hadvezetést, hanem a munkaadót terhelte. És kevésbé halmozódtak fel a táborba zártság kényszerű tétlensége miatt különben gyakran erőszakoskodásba, lázadásba torkolló feszültségek.

Legtöbbjüket a mezőgazdaságban foglalkoztatták. De a fővárosban is volt olyan pillanat, amikor a nagyiparban hatezernél többen, a kisiparban pedig majdnem félezeren dolgoztak, általában az eredeti szakmájukban vagy ahhoz közel álló területen. A hadvezetés és az állam pedig közmunkafeladatokat végeztetett velük. A foglyok a munkájukért a nemzetközi egyezmények szerinti – az azonos munkát végző „szabadokéval” megegyező – bért kaptak. Igaz, ebből levonták az ellátásuk, valamint az őket őrzők élelmezési költségeit, hogy aztán a megmaradt filléreket a háború után, fogságuk végeztével egy összegben kapják meg. Ezeket a pénzügyeket a kincstár, a hadvezetés és a vállalkozók közötti bonyolult egyeztetésekkel rendezték. És ha pénzről volt szó, akkurátusan ügyeltek minden fillérre. Ékes példája ennek egy 1919. szeptember 20-án kelt levél. Küldője a „Törley József és Tsa. pezsgőgyárosok, cs. és kir. udvari szállítók, ő cs. és kir. fensége József főherceg udvari szállítói” cég, címzettje a IV. kerületi Állampénztár: „A háború folyamán orosz foglyok ellenében 1916. évi június 8-án 300 kor., valamint 1917. évi december 1-jén ismét 300 kor. óvadékok helyezettünk letétbe. – Miután nevezett orosz foglyok gyárunkból már eltávoztak: kérjük, hogy ezen 600 kor. összeget a Hazai Bank r.t.-nél vezetett folyószámlánk javára átutalni szíveskedjenek.”

Egy nullával kevesebb

Budapesten a legtöbb fogoly a környező hegyek vizét levezetni hivatott fagyújtócsatorna építésén fáradozott a Villányi úton. A Városi Szemle 1916. január-februári számának összesítője szerint a főváros 1914 második felétől 1 millió 300 ezer koronát szánt erre – ennél többet csak a Gyáli úti Zita-kórházra és a Szent János kórház elme- és tüdőbeteg osztályára fordítottak.

A mai XVI. kerületben – a HÉV Nagycé-megállója melletti területen – is nagyobb létszámú csoport dolgozott. Az ottani „hadifogolyiparos tábor” terveiről a Rákóczi Vidéke című hetilap (1915. október 10.) ezt írta: „30000 ember számára épül. Lesz a tábor

Síncipelés (1915)

Orosz-tatár fogoly gyermekjátékot készít a Keleti Akadémián (1916)

épületei közt megfigyelő kórház, műtő, szövődés cipézmunkatermek, hatalmas fürdők, kantinek, tisztai lakások és őrségi figyelőtornyok.”

Ezekből a tervek közül nem minden valósult meg. A későbbiekben másoktól is emlegett, sőt a Magyar Nagylexikonban is így szereplő harmincezres befogadóképesség pedig az újságíró tévedése (vagy sajtóhiba). Széman Richárd, a XVI. kerületi Kertvárosi Helytörténeti Gyűjtemény munkatársa szerint a lapban a számot egy nullával elírták. És bemutatja a barakk-tábor térképvázlatát. Az azon látható építmények csak legföljebb háromezer, nem pedig tízszer annyi fogoly befogadására lehettek elégségesek. Ugyanezt állítja Sashalom története című könyvében Lantos Antal, hozzátéve, hogy a harmincezres szám előfordult egy miniszteri utasításban: olyképpen, hogy az építendő táborokban a létszám 3000-tól 30000-ig terjedhet – de ebből nem következik a hetilap állítása.

A Rákos Vidéke később (1916. május 21.) a budapesti ipartestületek érdeklődő vezetőinek látogatásáról szóló tudósításában már hitelesebb képet rajzol az ottani életről: „A telep nagyméretű ipari műhelyekből áll, amelyekben kézzel és géperővel egyaránt dolgozhatnak az iparosok. Úznek ott mindenféle mesterséget. Legtöbb a cipész és szabó, de van lakatos, asztalos, szűgyártó, kovács meg hangszerkészítő is. A műhelyek az iparosmesterek rendelkezésére állnak, ha fogoly munkaerővel akarnak dolgozni. Egy fogolyért naponta 2 korona 15 fillért kell fizetni, ebben minden költség benne van: a fogoly ellátása, az üzemeltetés, a műhelyhasználat, minden. A mester jelentkezik a parancsnokságnál, és kér bizonyos számú foglyot például asztalosmunkára. A megfelelő szakértelemmel bíró foglyokat rendelkezésére bocsátják, és a saját anyagából a telepen elkészíthetetheti elvállalt munkáját.”

Számos kisebb munkáról csak morzsányi dokumentumokat ismerünk. Dolgoztak foglyok – hétfőtől szombatig napi 12 órában, kétórányi étkezési szünettel – egyekben kívül a már említett Törley József és Tsa. pezsgógyárnak, a IV. Károly 1916 végi koronázására felkészülő Mátyás-templomnál, a Globus Nyomdában, az 1918-re befejezett Gellért fürdő építésén vagy akár egy aprócska borbélyműhelyben. Ez utóbbiról Székely Gyulának a Képek a szibériai hadifoglyok életéből című 1929-es kötetében olvashatjuk: „Egy borbélyné özvegyen s egy borbélyiüzlettel maradt a háború folyamán. Az üzlet vezetésére egy orosz foglyot vett ki, természetesen akinek a polgári foglalkozása fodrász volt. A dolog vége szerelem s házasság lett.” (A továbbiakban a szerző leírta, hogy a háború végén Oroszországban, Nyikolszkban telepedtek le, ám ott a fiatalabb férj elhagyta a feleségét. Hogy mi lett az asszony további sorsa, arról Székely nem számolt be – vagy nem is tudott róla.) Másfajta kapcsolatok szövődtek az említett Globus Nyomdában. Az ott dolgozó foglyok ólombetűket csempészték ki, hogy velük a Galilei Kör tagjai háborúellenes röplapokat nyomtathassanak.

Nem lehettek versenytársak

A foglyok és a magyar lakosság közötti viszony egyebekben sem volt rossz. Igaz, a későbbi háborúhoz képest e tekintetben az egész világ „sportszerűbbnek” bizonyult. A Népszava (1914. szeptember 1.) így summázta a belügyminiszter e tárgyban intését: „Mindaddig, amíg egyjéni magatartásukkal az ellenkezőjére nem szolgáltattak okot, nem ellenségeknek vagy éppen büntetetteknek, hanem inkább szánalomra méltónak kell őket tekinteni.” Sokan gondolkodtak hasonlóképpen, a fővárosban áthaladó foglyokat a pályaudvarokon ezért kínálták cigarettával, édesség-

gel. A Vasárnapi Ujság (1914. 38. szám) is az emberséget, a megértést hangsúlyozta, legföljebb azért berzenkedett, hogy egyesek bántó mohósággal alkudoztak a muszka katonák harcterről hozott apró tárgyaira, „ringóbingóira”. Óbudai jelenetet idézett a Népszava (1915. augusztus 12.): „Szekéren hoztak két beteg orosz hadifoglyot... A nép körülfogta a szekeret. Egy töpörödött banya vadul rikácsolt: »Kötelet a disznó zsványoknak!« De a tömeg keményen lehurrogta. Egy asszony azt mondta: »A mi fiaink is lehetnek ilyen sorban, és áldott legyen az, aki egy jó szót mond nekik.« Azután elkezdték dugdosni a foglyokat cigarettával, pénzzel. Szegény kis dohánygyári lányok tíz- és húszfilléreseket adtak nekik. Egy horpadt mellű, kormos képű öreg munkásember beszaladt a korcsmába, és mindenkinek három deci spriccert hozott.”

Helyi feszültségek elsősorban abból adódhattak, hogy bár összességében nagy volt a munkaerőhiány, a háború miatt bezárni kényszerülő vállalkozások itthon maradtjait – elsősorban a nagyobb városokban – munkanélküliség fenyegethette. Ezzel a veszéllyel azonban számoltak az illetékesek. Bartha József tartalékos főhadnagy 1916. május 10-én a hadifogolyügy egészét elemző – később nyomtatásban is megjelent – előadásában leszögezte: „A hadvezetőség gondosan kerüli, hogy a hazai munkapiacnak a hadifoglyok személyében versenytársakat teremtsen vagy egyes iparvállalatoknak jogosulatlan eszközöket adjon a kezébe versenytársaikkal szemben.”

Ugyanebben az előadásában Bartha – annak ellenére, hogy az oroszok munkájának hatékonysága csupán fele vagy kétharmada volt a megszokottnak – évi 300 millió koronára becsülte az általuk megtermelt értéket. Másképpen: kényszerű „itt tartásuk” ennyivel került kevesebbe az országnak. ●